

SAHNA NUTQI FANINI RIVOJLANTIRISHDA USTOZLAR MEROSINI O'RGANISHNING DOLZARB MASALALARI

(Ilmiy-amaliy seminar materiallari to'plami)

ЮСУПОВ Шокир Турсунович

*Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти
доценти*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10841788>

САХНА НУТҚИНИНГ РАВОН БЎЛИШИДА БАШОРАТ БОБОНАЗАРОВАНИНГ ИЛМИЙ МЕТОДИК ИЗЛАНИШЛАРИ

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада “Саҳна нутқи” кафедрасининг доценти Башорат Бобоназарованинг ижоди, илмий изланишлари, фанни ўқитиш методологиясини чуқур эгаллашига оид фикрлар ўрин олган. Шунингдек унинг устозлари, ҳамкасблари ва шогирдлари хақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: актёрлик маҳорати, ўқитиш методологияси, нутқ маданияти, педогогик услуб, адабий тил, монолог, диалог, нутқ одоби, сўз сеҳри.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ БАШОРАТ БОБОНАЗАРОВОЙ ПО БЕГЛОСТИ СЦЕНИЧЕСКОЙ РЕЧИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье изложены мысли о творчестве, научных исследованиях и глубоком понимании методики преподавания естественных наук Башората Бобоназаровой, доцента кафедры «Сценическая речь». Обсуждаются также его учителя, коллеги и ученики.

Ключевые слова. Актерское мастерство, методика преподавания, культура речи, педагогический метод, литературный язык, монолог, диалог, речевой этикет, магия слова.

SCIENTIFIC METHODOLOGICAL RESEARCH OF BASHORAT BOBONAZAROVA IN THE FLUENCY OF STAGE SPEECH

ANNOTATION

This article contains thoughts on the creativity, scientific research, and deep understanding of science teaching methodology of Bashorat Bobonazarova, associate professor of the "Stage Speech" department. His teachers, colleagues and students are also discussed.

Keywords. Acting skill, teaching methodology, speech culture, pedagogical method, literary language, monologue, dialogue, speech etiquette, word magic.

Кириш. Саҳна нутқи кафедрасида узок йиллар мобайнида ўқитувчи, катта ўқитувчи ва доцент лавозимларида ишлаб ҳозирги кунда нафақа ёшида бўла туриб ёш авлоднинг нутқий билимларини ошириш йўлида тинмай ижод қилаётган устоз Башорат Бобоназарованинг ҳаёти илмий-ижодий ишларига назар ташлаймиз. Чунки, Башорат опа кафедрада ишлаган даврларида маълум бир методикага эга бўлиб ушбу ўзлари яратган методлар орқали талаба-актёрларга саҳна нутқи сир-асрорларини ўргатган. Бу орқали кўплаб илмий изланишлар натижасида амалий методикани назарияга айлантириб, Республика миқёсидаги илмий журналларда ва хорижда чоп этиладиган кўплаб матбуотда мақолалар чоп этган. Айниқса, саҳна нутқи фанини чуқурроқ ўрганишга бағишланган ўқув қўлланмалари ҳозиргача “Саҳна нутқи” кафедраси ўқитувчилари томонидан ўқиб ўрганилмоқда ва ўз ижодий-илмий фаолиятларида фойдаланиб келинмоқда.

Асосий қисм. Доцент Башорат Бобоназарова 1953 йилда Самарқанд шаҳрида туғилган. Ўрта мактабни тугатгач Самарқанд педагогика билим юртига ўқишга киради. 1973 йили А.Н. Островский номидаги Тошкент ва рассомлик санъати институтининг “Драма ва кино актёрлиги” мутахассислигига ўқишга киради. Б.Бобоназарова билан қилган суҳбатимиз давомида талабалик йилларидаги хотираларни шундай гапириб берди: [1] “Профессор Тимофеева Нина Иванова ва доцент Исева Изя Ханафевна курсида таҳсил олар эканман, актёрлик сир асрорларини пухта ўрганишга ҳаракат қилдим. Диплом спектакли сифатида қабул қилинган Расул Гамзатовнинг “Тоғ қизи” асарида бош қаҳрамонлардан бири Ашура образини, Н. Распутиннинг “Фабрика қизлари” пьесасида Татьяна образини, И.Фанъезиннинг “Дунбул бойвочча” асарида Еримеева образларини яратганман”.

*Доцент, Башорат
Бобоназарова*

Б.Бобоназарова ўзининг маҳорати, билимдонлиги, матнларни тез ўзлаштира олиш қобилияти билан институт профессор-ўқитувчиларининг эътиборига тушган. Домланинг сўзларига қараганда, қорақалпоқ курси талабалари томонидан қўйилган диплом спектаклида бош ролни ижро қилаётган талаба қиз касал бўлиб қолади. Актёрлик маҳорат кафедраси мудирини Турсунбой Исроилов бош ролга иқтидорли талаба қиз Башоратни таклиф қилиб, бир ой ичида спектаклни томошабинларга тақдим этади. Ўша кундан бошлаб Турсунбой ака Башорат Бобоназаровани “бизнинг қаҳрамон, Башоратой” деб олқишлаган экан.

Ҳақиқатдан ҳам ушбу мақола орқали қаҳрамонимизнинг қаҳрамонона қилган ишларини ёритар эканмиз, Башорат Бобоназарованинг “Саҳна нутқи” кафедрасида қандай қилиб ўқитувчи сифатида ишга олинганига ҳам қизиқдик.

Педагогик қобилиятига эгаллигини сезган кафедра профессор-ўқитувчилари у кишини кафедрада олиб қолиш таклифини раҳбариятга билдиради. Ўқитувчиликнинг биринчи йилиданок билимдон, меҳрибон устозлар, профессор Назира Алиева, Сотимхон Иномхўжаев, Раҳим Сайфиддинов, Розия Усмонова, Зухра Олимжонова билан ёнма-ён туриб, биргаликда талабаларга сабоқ бера бошлади. “Н.Алиева ўта талабчан устозим эдилар, мени оғзимдан чиққан ҳамма гапни қалин дафтар тутиб, ёзиб боринг”, [2] деб айтганларини хотирлайди Башорат опа. Суҳбат давомида ўша қалин дафтар Башорат опада ҳалигача сақланганлигига ва фаолиятида методик манба бўлиб хизмат қилганлигига гувоҳ бўлдик. Дафтардаги ёзувларга назар ташлар эканмиз, унда шундай фикрларни ўқиймиз. “Актёр саҳнада одоб-ахлоқда намуна бўлиши шарт. Кўрқмас Ботир образини ўйнаса-ю тамошабин уни олқишласа эртаси кун кўчада ўзига номақбул бўлган хатти-ҳаракатлари билан жамоатчиликнинг нафратига учраса, актёрлик шанига тўғри келмайди”... [3] Ушбу сўзларни ўқир эканмиз, бугунги кун талаба актёрларга ҳам шу фикрларни ўргатса арзигулик эканини хис қиламиз.

Башорат Бобоназарованинг дастлаб педагогика билим юртида ўқигани, ёшлар билан ишлаши уларнинг ички дунёсини билиши бу эса талаба-актёрларни тарбиялашда қўл келганлигини хис қиламиз. Ўша қалин дафтарда шевалар хусусида ҳам фикрлар баён қилинган экан. “Турли вилоятларнинг ўз шевалари бор. Уни ҳар доим ҳам спектаклларда ишлатиб бўлмайди. Лекин жой-жойида ишлатилса, қолган вақтларда адабий тил меъёрларига қатъий риоя қилинса, мақсадга мувофиқ бўлади” [4].

Бундан ташқари чет тиллардан кириб келган сўзларни тўғри талаффуз қилиш кераклиги, ҳар бир талаба бу сўзларни ёддан билиши зарур, деган фикрлар ҳам келтирилган. Б.Бобоназарованинг “Саҳна нутқи” деб номланган ўқув қўлланмасига назар ташласак, унда кўпроқ нутқ техникасига эътибор берилганлигини кузатамиз. Бунда унли ва ундош товушларни талаффуз қилиш учун ўзлари яратган ва талабалар учун фойдали бўлган машқлар жамланмаси диққатимизни тортади. Ушбу машқлар саҳна нутқи кафедраси профессор-ўқитувчилари томонидан яратилган адабиётлардаги машқлардан фарқли ўлароқ, талабаларнинг нутқий камчиликларини тезроқ англаши, тушуниши ва уни тўғирлаш жараёнларига айнан мос келади. Бундан ташқари ушбу қўлланмада айнан нутқнинг ривожланиши учун муҳим аспектлардан бўлган мақоллар, шеърлар, кичик адабий парчалар ўрин олганки, уни ўқиган педагог ёки талаба айнан гап нимада бораётганини, ундан қандай фойдаланиш мумкин эканлигини осон англайди.

Ўқув қўлланмани яратиш Башорат опа учун осон ва жўн бўлмаган. Йиллар давомида устозлардан ўрганган амалий билимлари назарий-методикага айланган бўлса ажаб эмас.

Башорат Бобоназарова устозлари Сотимхон Иномхўжаев, Раҳим Сайфиддиновларни эслар экан, уларнинг ҳар бир жумлалари катта дарс эканлигини англайди. Масалан, Сотимхон Иномхўжаев бир талабани артикуляция машқини бажармаганлиги учун кўпчилик ўртасида турғизиб қўйиб, изза қилар экан, кейинги сафар ўша талаба машқларни хатосиз кўрсатиб беришга ҳаракат қилар ва келгусида бу танқидга йўлиқмаслик учун ўз устида ишлар экан.

Домла Раҳим Сайфиддиновни эслар экан, унинг шеъриятни тушунтиришга усталлиги, хоҳ оддий шеър бўлсин, ёки ғазал, қатъий назар албатта, талабага шеърнинг техникасидан тортиб, мазмун моҳиятигача тушуниб олишини талаб қилганлигини айтиб ўтади. “Менинг талабалик давримдаги устозим Раҳим ака эди. Ҳар бир унли товуш очилиб турган турли хил гулларга ўхшатар эди. Талаффузда ҳам бунга алоҳида эътибор беришни талаб қилар эди. Адабий парчаларда сўз замиридаги битта эмас, бир неча маъно борлигини, паузаларда эса яшаш кераклигини шошилмасдан тушунтирар, фикрни англаб етгандан кейин воқеаларга ўтиш кераклигини ва бунинг учун педагогдан сабр-тоқат талаб қилинишини кўп бора таъкидлар эди”, [5] деб эслайди. Башорат Бобоназарова Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийи, доцент Зухра Олимжонова билан ишлаган даврларини ҳам катта қизиқиш билан, ҳаяжон билан эслайди. “Устозим Зухра опани қандай тилган олмай, улар билан кўп йиллар давомида мусикали драма актёрлиги бўлими талабалари билан ишладик. Мутахасисликдан келиб чиқиб, актёр сўздан қўшиқа, қўшиқдан сўзга ўтиш жараёнларини эринмай ишлар эди. Бунинг нозик тарафларини фақат Зухра опамдан ўрганганман. Сўз билан мусикани узмасдан ҳолатда яшаш кераклиги, бу эса образни ишонарли чиқишида муҳим аҳамит касб этишини ҳам у кишидан ўргандим. Албатта, нутқ техникасига эга бўлган талаба, шунча тажрибадан сўнг саҳна нутқи маҳорати жараёнларни эплай олади” [6].

Зухра Олимжонова билан

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган профессор Марям Ашурова билан кўғирчоқ курсларида ҳам ишлаб талай кўзга кўринган шогирдларни етиштирган Башорат опа айнан бу соҳада ҳам ўзига хос ютуқларга эришганликларини таъкидлайди. Чунки кўғирчоқ гуруҳларида ишлашнинг нозик ва диққатни жалб қилувчи методикаси мавжуд бўлиб, уни ҳамма нутқ педагоглари ҳам ўзлаштира олмайди. Табиийки, актёрлик курсларида турли вилоятлардан талабалар келиб ўқишади. Уларнинг ўзига хос шевалари бордир. Хоразм вилояти кўғирчоқ театри учун олинган махсус курсдаги талабаларнинг шеваларини йўқотиш учун анча меҳнат қилинганлигини устоз ҳамон эслайди.

Актёрлик маҳорати фани билан сахна нутқи фани чамбарчас боғлиқ экани ҳеч кимга сир эмас. Қачонки актёрнинг нутқий имкониятлари кенг бўлса, у яратган образ ҳам тўлақонли ва ишонарли чиқади. Шу ўринда Башорат Бобоназарова педагогик иш фаолияти давомида Нина Тимофеева, Назира Алиевалар билан бир неча курсларда ҳамкорликда ишлаганлиги, профессор Лола Хўжаева, Хамида Маҳмудовалар билан эса кўплаб спектаклларда сахна нутқи ўқитувчиси сифатида ижод қилганлигини алоҳида таъкидлаш жоиз. Айниқса, профессор Жўра Маҳмудов билан биргаликда В.Шекспирнинг “Қирол Лир”, Уйғун ва Издат Султоннинг “Алишер Навоий” ва бир неча диплом спектаклларда қилган ишларини бот-бот эслайди. Масалан, В.Шекспирнинг “Қирол Лир” асаридаги монологлар, диалоглар билан соатлаб ишланган бунда нутқ техника билан бадий сўз уйғунлиги қанчалик бир бирига яқин эканлиги, уни айро ишлатиб бўлмаслигини билиш ўринлидир. Диплом спектакларида талабаларга берилган ҳар бир танбехни Жўра Маҳмудов жиддий қабул қилиб, “Опангизга кулоқ солинг, камчиликларни ёзиб олинг, кейин бундай хатоларни такрорламанг”, деб айтар эканлар [7].

Б.Бобоназарова кафедранинг энг фаол педагогларида бўлиб, у институт миқёсидаги ва республика миқёсидаги илмий-амалий конференцияларда ўта фаол иштирок этган. Улар ўқиган маърузалар тингловчилар томонидан юқори баҳоланиб, кўплаб диплом ва сертификатларига эга бўлган. Уларнинг театр ва кино санъатининг долзарб муаммолари, ёш актёрларни тарбиялаш, уларни катта ижодий ҳаётга йўналтириш бўйича илмий мақолалари “Театр” журнали, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, “Гулхан” болалар журналларида нашр қилинган.

Хамкасблари билан

Жумладан, Назира Алиева ҳақида “Устозим ўғитлари”, Раҳим Сайфуддинов ҳақида “Устозимни эслаб”, Салима Хўжаева ҳақида “Санъатга бахшида умр”, Лола Хўжаева ҳақида “Нотикаи даврон”, Шоҳида Мағзумованинг ижодига бағишланган “Шоҳида опанинг алласи”, Изя Исеева ҳақидаги “Маҳорат устаси” номли мақолалари Б.Бобоназарованинг устозлари ўғитига қанчалик амал қилгани ҳамда уларнинг ҳақиқий издоши эканлигидан дарак беради.

Б. Бобоназарова нафақат институтда, балки республика радио ва телевидениясида нутқ одобига оид кўрсатув ва эшиттиришларда “Сўз сеҳри”, “Тил-дил кўзгуси” мавзуларида кўплаб чиқишлар қилган.

Жамоат ишларида ҳам фаолият юритган қаҳрамонимиз узоқ йиллар мобайнида институт Хотин-қизлар кенгаши раиси вазифасида ишлаб, қизлар одоби, юриш туриши, кийиниш маданияти, пазандачилик сирлари танловларини ўтказиб, талаба қизларнинг ҳаётларида керак бўладиган фойдали ишларни ўргатишга ҳисса қўшган.

Эл суйган шоиралар Турсуной Содикова, Ойдин Хожиевалар билан бўлган учрашув кечаларида санъат, адабиёт, маданият, бўлғуси актрисалар учун муҳим экани таъкидланган ва эсда қоларли суҳбатларга айланган. “Кувноқлар ва зукколар”, “Қизлар давраси”, “Балли кизлар” танловларини ўтказишда жонбозлик кўрсатган. Устознинг ишини талабалар юзага чиқаради, уларнинг ижодларида устознинг дарси-ю ўғитлари намоён бўлади. Уларни бирма-бир санасак саноғимиздан адашишимиз мумкин.

Шундай бўлса-да, Башорат Бобоназарованинг бугунги кунда халқимиз юрагидан ўрин олиб келаётган санъаткор даражасига етган шогирдларининг баъзиларини тилга олиб ўтсак ўринли бўлади. Булар, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, суҳандон Шухрат Қаюмов, актёр ва қизиқчи Валижон Шамсиев, актёрса Вазира Юнусова, режиссёрлар Сайфиддин Мелиев, Жаҳонгир Ахмедов, Санжар Шодиев, кўшиқчи Наргиза Азимова, актёрлар Феруз Бурхонов, Шукрулло Сўфийев, Миролим Қиличев, Лазиз Орзиев, Йигитали Мамажонов, Феруза Норматова, Феруза Мустафоевалардир. Институтда устоз йўлини давом эттираётган “Актёрлик маҳорати” кафедрасининг ўқитувчиси Севара Раджабова, “Саҳна ҳаракати ва жисмоний маданият” кафедрасининг ўқитувчиси Сардор Манноновларни ғурур билан тилга олиш мумкин.

Устознинг методикаси. Башорат Бобоназарованинг илмий-ижодий ҳаётига назар ташлар эканмиз, саҳна нутқи фанида ўз методикасига эга бўлган устоз деб биламиз. “Саҳна нутқи” ўқув қўлланмасидан тортиб, турли йилларда чоп этилган илмий журналлардаги таҳлилий мақолаларда соҳанинг ўзига хос қирраларини ўта синчковлик билан очганларига гувоҳ бўламиз. Биргина 2006 йилда “Театр” журналида чоп этилган “Шоҳида опанинг алласи” номли хотирада Ўзбекистон ССР халқ артисти Шоҳида Маъзумова ижодига назар ташланган, аммо муаллиф ушбу мақолада Шоҳида опа ўйнаган роллардан тортиб, унинг бу соҳага қандай кириб келгани Ўзбек Давлат драма театрида 30 йилдан кўпроқ вақт мобайнида меҳнат қилгани, устозлари Маннон Уйғур, Етим Бобожонов ўғитларида эътиқод билан амал қилгани, бундан ташқари педагогик салоҳияти ҳақида жуда чиройли фикрларни ёзганлари кишини ҳайратга солади. “Ана шу ёқимли овоз, ана шу мунис чеҳра бир умр хотирамизга муҳрланиб қолди”, [8] деб мақоланинг сўнгида ишлатган ибораси жуда чиройли ифодаланган.

Устозларни ёд этиш уларнинг билимидан таъсирланиб, ёшларга сабоқ бериш фаннинг моҳиятини чуқур ўрганиб, таҳлил қилиш, уни ёш авлодга ўргатиш шогирдларининг ютуқларидан завқланиш бу бизнинг қаҳрамонимиз Башорат Бобоназаровага хос хислат эканлигини англадик.

Хулоса. Башорат Бобоназарованинг илмий ижодий ва педагогик ҳаётига назар ташлаш, саҳна нутқи фани ўқитувчиси бўлман деган ҳар бир ёш педагог намуна бўла олади. Ёш педагогларнинг ўз илмий ва назарий билимларини оширишда устозлар илмий салоҳиятини ўрганиши ва ўзининг педагогик фаолияти давомида қўллаши фойдадан ҳоли бўлмайди. Ҳар бир ёш педагог саҳна нутқи кафедрасининг тамал тошини қўйган устозлар илмий салоҳиятини ўрганиши айнан яратилган мактабнинг йўқолмаслигига бир сабаб бўлади. Бундай тажрибаларни доимо йиллар давомида авлодлар кесимида қўлланилса, нафақат ўзбек театр санъати, балки радио ва телевидение соҳа ходимлари яхши натижаларга эришади.

Орамизда қариллик гаштини сураётган ва ҳамон ўзбек адабий тилини тарғиб қилишдан чарчамаётган устозимиз Башорат Бобоназаровага узоқ умр тилаймиз ва тинимсиз изланишлар йўлида толиқмаслигини дилдан истаб қоламиз.

ИҚТИБОСЛАР

1. Б.Бобоназарова билан бўлиб ўтган суҳбат.
2. Ўша суҳбатдан.
3. Ўша суҳбатдан.
4. Ўша суҳбатдан.
5. Ўша суҳбатдан.
6. Бобоназарова Б. Шоҳида опанинг алласи //Театр, 2006 йил №2, 36-бет.
7. Саҳна нутқи. Б.Бобоназарова. М.Уйғур номидаги Тошкент давлат санъат институти ўқув босмахонасида chop этилди. -Тошкент 2004.
8. Саҳна нутқи бўйича мутахассис, доцент А.Тўлаганов берган маълумот.